

“ORTA ASYA” MITİ, ORYANTALİZM VE CENGİZ AYTMAOV

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653582>

Canan Olpak Koç¹

ÖZET

Bu çalışmada oryantalist bakışa karşı Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un yaşamı ve eserlerinin tanıklığında nasıl bir duruş sergilediği üzerinde düşünülecek ve konu hakkında değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. İlk olarak oryantalizm teriminin kavramsal ve kültürel karşılığına değinilerek bu bakış tarzının dünyanın diğer yarısınca tercih edilmesinin sebepleri üzerinde durulup metne başlanacaktır. Bunun bir örneği olarak Jale Parla, Efendilik/Şarkiyatçılık/Kölelik eserinde oryantalizmi Türk Miti etrafında incelemiştir. Bu çalışmada ise farklı bir okuma yapılarak oryantalizm Orta Asya miti üzerinde incelenecektir. Oryantalizm en genel tanımıyla Batı’nın Doğu’ya bakışını karşılayan bir terimdir. Batı ile Doğu arasındaki ezeli rekabet bilgisi insanlığın hafızasında ve tarihinde yer alır. Ancak bu bilgi siyasî emeller için kullanılan, komplo teorilerine kapı aralayan bir döneme girildikten sonra yönünü değiştirir. Edward Said’in gündeme taşıdığı oryantalizmle Doğu’nun keşfiyle büyülediği zannedilen Batı’nın arzuları daha da görünür olacaktır. Makale çerçevesinde Doğu neresidir, Batının bir başka Doğusu var mıdır? sorularına da Orta Asya miti çerçevesinde cevap aranacaktır. Son olarak Batılı ülkelerce Orta Asya’nın bu görüş alanına yani oryantalist bakışa dâhil edilmesi üzerinde görüş bildirilerek Orta Asya’dan çıkmış bir yazar olan Cengiz Aytmatov’un bu üst dilli bakışa yönelik tavrı anlaşılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm/ Türk miti/ Batı/ Doğu/ Doğu neresi?/ Orta Asya miti/ Cengiz Aytmatov/ Cengiz Aytmatov’un eserleri.

THE MYTH OF “CENTRAL ASIAN”, ORIENTALISM AND CENGİZ AYTMAOV

ABSTRACT

In this study, it will be thought about the attitude of the Kyrgyz writer Cengiz Aytmatov against the orientalist view in the testimony of his life and works, and an evaluation will be made on the subject. First of all, the conceptual and cultural meaning of the term orientalism will be mentioned, and the reasons for the

¹ Doç.Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı.
colpak@mehmetakif.edu.tr

preference of this point of view by the other half of the world will be emphasized and the text will be started. As an example of this, Jale Parla examined orientalism around Turkish Myth in her work Mastership/Orientalism/Slavery. In this study, orientalism will be examined on the Central Asian myth by making a different reading. Orientalism, in its most general definition, is a term that corresponds to the West's view of the East. The knowledge of the eternal rivalry between the West and the East takes place in the memory and history of humanity. However, this information changes its direction after entering a period that is used for political purposes and opens the door to conspiracy theories. The desires of the West, which is thought to be fascinated by the discovery of the East and the orientalism brought to the agenda by Edward Said, will become even more visible. What is the East in the framework of the article, is there another East of the West? answers will be sought within the framework of the myth of Central Asia. Finally, an effort will be made to understand the attitude of Cengiz Aytmatov, a writer who came out of Central Asia, towards this meta-linguistic view, by expressing an opinion on the inclusion of Central Asia in this field of view, that is, the orientalist view, by Western countries.

Keywords: *Orientalism/ Turkish myth/ West/ East/ Where is the East?/ Central Asian myth/ Cengiz Aytmatov/ Works of Cengiz Aytmatov.*

ORYANTALİZM, “ORTA ASYA” MİTİ² VE CENGİZ AYTMATOV

“Eski çağ tarihçileri halkı “barbar” olarak gösteriyorsa, bunun da sebebi vardır. Yani onlar asıl saldırganları aklamak veya diğer bir tabirle, kendilerini düşünenler olarak iyi tarafta göstermek için böyle ifadeleri seçmişlerdir.”³

Oryantalizm üzerine yapılan araştırmalarda söze Edward Said’le başlamak adeta bir gelenek haline geldi. Bunda Said’in konuyu daha önceki yazarlardan farklı bir bakış açısıyla ele almasının etkisi çoktur. Jale Parla, yazarın “Şarkiyatçı söylemle, sömürgeci söylemin birbirini tamamlayan ve destekleyen boyutlarını incelediğini”⁴ söyler. Fakat şurası da bir gerçek ki Edward Said’in 1978’de yayımladığı “Oryantalizm” adlı eseriyle aslında malum ilam edilmiş oldu. Öncesinde Batı’nın Doğu’ya bakış açısı zaten biliniyordu. Eser yayımlandıktan dört yıl sonra Türkçeye

² Jale Parla konuyu Türk miti etrafında inceler. Bu makalede ise konu Orta Asya miti etrafında ele alınmaya çalışılacaktır. Bkz. PARLA Jale (1985). Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik, İstanbul: İletişim Yayınları.

³ AYTMATOV Cengiz-ŞAHANOV Muhtar (2002). Şafak Sancısı, İstanbul: Da Yayıncılık, s.305.

⁴ Jale Parla, Age, s.11

çevrilse de aslında Cemil Meriç’in kompoze olarak anlattıklarının Said’in ağzından yankılanmasıydı. Seksenli yılların İslamcıları için sadece bir düşünsel katkıydı. Bir Batılının ağzından kendi iddiaları doğrulanıyordu.⁵ Oysa Türk edebiyat tarihine dönüp bakıldığında Batı’nın Doğu’yla ilişkisi konusunda yazılanlar Tanzimat dönemine kadar uzanır. Özellikle Namık Kemal neredeyse bütün yazılarında Doğu-Batı karşılaştırılması yaparken Batı’nın bakış açısını eleştirir. Vatan şairi Kemal, “*Hâlbuki biz şimdiye kadar Avrupa lisanlarında şarka dair bir mütalaaya şayan kitap göremedik.*” diyerek Batı’nın Doğu’ya gerçek anlamda ilgisizliğinden yakınır. Üstelik Hammer tarihi türü eserleri de cahil rivayetlerinden oluşturulmuş kesret ve garabet yazmaları olarak eleştirir.⁶

Edward Said yukarıda adı geçen söz konusu eserde Batı’nın sömürgeci niyetlerine kılıf bulmak için hayali bir Doğu ürettiğini söyler. Buna göre Batı; siyaset, sosyal bilimler, sanat gibi hemen her alana soktuğu bu hayali imajla kendini rasyonel düşünme yeteneğinde ileri gitmiş akılcı bir toplumken, yine aynı Batı akıldan ve bir tarihten yoksun Doğu’nun bunları kendi başına başarmasına imkân olmadığını düşünür. ‘Uyuşuk, tembel, çalışma disiplininin yoksun, günahkâr, cinsellik düşkün, zorba geri kalmış’ kabul edilen Doğu üzerinde Batı’nın vesayet ve tasarruf hakkı buradan gelir. 19. yüzyıldan itibaren sömürge politikasının bahanesi budur.⁷ Bu nedenle bilinçli olarak oluşturulan bir mite işaret edilir. Jale Parla özellikle romantiklerin zamanında bir Doğu miti oluşturulduğundan söz eder. Onlara göre değişmez bir Doğu vardır. Bu Doğu tezatları ve bunu karakterinde yansıtan insanlarıyla birçok Batılının gönlünde yolculuk özlemi uyandırır. Nitekim bu yolculukların birçoğu yapılmıştır. Ancak oluşturulan mit ile gerçekler uyuşmamış olmasına rağmen eserlerde gerçekler değil umulanlar yansımıştır. Tarafsız bir bakışın olmadığı metinlerden gerçek Doğu’yu görmek, bilmek elbette mümkün değildir. Ali Şükrü Çoruk, Oryantalizm Üzerine Notlar adlı çalışmasında Edward Said’in Batı ile ilişkiler noktasında Osmanlı, dolayısıyla Türkiye tecrübesini eserinde ele almadığını, daha çok Orta Doğu ve Hindistan üzerinde durduğunu, bu durumun Said’e yöneltilen eleştiriler arasında olduğunu belirttikten sonra *Batı’nın Doğu ile ilgili oluşturduğu imaj yelpazesinde Türkiye’nin yeri diğer ülkelerden farklı değildir* tespitini yapar. “*Dolayısıyla oryantalizm Türkiye’yi direkt ele almasa da dolaylı yoldan ilgilendirmektedir.*”⁸

⁵ FEDAI Celal, (2013). Postkolonyal Eleştiri: Marksizm’in Yeni Oyalanmaları, Hece Dergisi, S. 196, s.104-105.

⁶ AYDOĞDU Nergiz Yılmaz, KARA İsmail (2005). Namık Kemal Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1, İstanbul: Dergah Yayınları, s.63

⁷ SAİD Edward (1995). Oryantalizm, Batı’nın Şark Anlayışları (Çev. Berna Ünler), İstanbul: Metis Yay., s. 22

⁸ ÇORUK Ali Şükrü (2007). Oryantalizm Üzerine Notlar, Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt:IX , Sayı: 2, s. 194.

Oluşturulan imaj yelpazesine Türkiye'nin de dâhil olduğu doğrudur fakat buradan yola çıkarak Edward Said'e yönelik yapılan eleştiri bir kez daha düşünmeyi gerektirir. Zira herkesin bir Doğu'su vardır, o da kendi Doğu'sunu dile getirmiştir. Hatta Attila İlhan'ın *“Toplumbilimci gibi yazdılar mı, “geri kalmış ülke” olan Türkiye, sanatçı gibi yazdılar mı “ileri kapitalist ve emperyalist bir ülke” oluveriyor.”*⁹ şeklindeki tespitinde olduğu gibi bizde Doğululuk ya da Batılılık zaman zaman aydın kabul edilenlerin art niyetli yaklaşımlarından kaynaklanır. Gerçekte oryantalizm adıyla kavramlaştırılan Batı'nın Doğu'yu algılama biçimi, güçlü olanın zayıf olana bakış açısıdır; ona anlamlar yükleme, tanımaya çalışmak yerine tanımlama art niyetidir.

BATININ BİR BAŞKA DOĞUSU “ORTA ASYA”

Batı'nın doğusunda yer alan bir başka coğrafya da Orta Asya'dır. Ligeti, ‘Bilinmeyen İç Asya’ adlı çalışmasının “Avrupalı beyaz insanın tarihi harikalar dolu bir kahramanlık destanıdır.” cümlesiyle başladığı ön sözünde Batı medeniyetini övdükten, diğer medeniyetlere de değindikten sonra insanlığın yeniçağının Asya'nın keşfiyle başladığını da söylemekten çekinmez. Bu yeniçağ Batılı insanın gözlerini yavaş yavaş komşu illere çevirmesiyle başlamış, sonra cesareti artan Batılılar ilk ulaklarla kıtayı baştan sona dolaşmışlardır. Gerçi burada verilen örnek oryantalist bakış öncesine aittir; yani XIII. Yüzyıl civarında Marco Polo'nun sunduğu raporlardır fakat Ligeti belki de Macar olmasının verdiği bir yüreklilikle Asya'nın Batı için ne anlam ifade ettiğini *“Bu esrarlı, komşu, yani Asya hakkındaki ilgi bugüne kadar azalmadı. Orasını enine boyuna dolaştılar ve buz tutmuş toprağını, rüzgârın savurduğu kumunu yahut azgın tropik bitkilerin örttüğü arazisini neresinden eştilerse her yerinden, unutulmuş insanlara, ölmüş kültürlere ait sırlar, hayret ve heyecan verici bir bollukla taşı.”*¹⁰ şeklinde anlatır. Fark edilen Orta Asya söz konusu olduğunda oryantalist bakış nasıl ele alınmalıdır? Bu noktada Rusya'nın Hristiyan Batı saflarında mı kapitalist Batı karşısında mı kabul edileceği tartışılabilir. Celal Fedai, Rusya'nın emperyalist politika noktasında Batı ile aynı çizgide olduğunu iddia eder: *“Rusya, dünyanın her yanındaki Marksistler tarafından körlemesine korunan bir emperyalistti her zaman. Tıpkı Türkiye’de dönemin sosyalistlerinin, 1944’te yüz binlerce Kırım Tatarını sürgün yollarında öldüren Stalin’in yaptığına sağır kalmaları gibi tüm dünya üzerinde de Rus emperyalizmine Marksist bir koruma kalkanı kullanılmıştır. ... Rusya’nın sosyalizm yalanıyla, en az Amerika’nın kitleler üzerinde kullandığı narkotikler kadar etkili bir narkotiği entelektüeller üzerinde kullandığı ve*

⁹ İLHAN, Atilla (1996). Hangi Batı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, s. 108.

¹⁰ LİGETİ Louis, (1998). Bilinmeyen İç Asya, Ankara: TDK Yay., s. 10

bu narkotiğin etkisinin komünist Rusya yıkılmasına rağmen hala sürdüğü gerçeği bilmem daha ne kadar gizlenebilecek.”¹¹

Emperyalist uygulamalar noktasında bu iddia haklı olsa da ortak kültür ve Rus aydınlarının bakış açısına göre Rusya Doğu’ya daha yakındır. Fikret Türkmen, “Doğuyu anlayıp işleyebilen edebiyatçılar, doğal bir kaynak bulmanın avantajını kendi kabiliyetleriyle birleştirerek başarılı olmuşlardır.”¹² tespitine genelde Rus edebiyatından, özelde Puşkin’den hareketle ulaşır. Türkmen’in S. V. Sopleko’dan yaptığı alıntı Ruslar açısından Doğu’nun ne anlam ettiğini anlamak açısından önemlidir:

“Batı Avrupa sakinlerinin çoğunluğu için ‘doğu’ kelimesi, her şeyden önce deniz ötesi koloniler veya müthiş Osmanlı İmparatorluğunu tanımlamaktadır, yani evlerinden yüzlerce ve binlerce kilometre uzaktaki bölgeleri. Rusya’da durum farklıdır. Rusya devleti XVI. yüzyıldan itibaren bünyesine Asya bölgelerini de almaya başlamış, bu yüzden de Doğu, Ruslar için hiçbir zaman uzak bir egzotizm olmamıştır...”¹³ Bunun bir devamı olarak söylenebilir ki Avrupa’da yapılan coğrafi tanımlamaların neredeyse hepsinde Rusya dışarıda kalır. Sezgin Kaya özellikle 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Rusya’nın, Batı’da hep Doğu’ya has otokritik, muhafazakâr ve baskıcı bir dev olarak sembolize edildiğine dikkat çeker. Buna başlıca şu iki faktör sebep gösterir: “Rusya’nın farklılığına ilişkin tüm görüşlerin temel dayanağı ya bu ülkenin Ortodoksluk tercihi ya da Roma Germen hukuk düzeninin dışında kalmış oluşudur.”¹⁴ Buna göre, Batı’da Hristiyanlık tarihinin gelişiminden farklı olarak Hristiyanlığı Bizans’tan alan Rusya Moğol istilasından etkilenerek Roma hukuk sistemini uygulamakta da geç kalmıştır. Aslında Rus toplumu da kendisini Batı’nın dışında görmüştür. *Batı’daki ‘Rusya’yi dışarıda tutma’ eğilimi, farklı bir şekilde olsa bile aslında Rusya’da da geçerlidir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya’nın Batı’ya bakışının genelde olumsuz olduğu görülür.*¹⁵

Rusya’nın Doğulu ya da Batılı kabul edilmesini belki de II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirmek doğru olabilir. Çarlık yönetiminden sosyalist yönetime geçen Rusya, her ne kadar Batılılar tarafından Doğu’da kabul edilseler ve kültürel anlamda öyle olsalar bile özellikle Stalin’den itibaren uyguladıkları politikalarla emperyalist Batı’yla aynı çizgide buluşmuşlardır. Bu dönem sonrasında

¹¹ FEDAI Celal, Age., s.108.

¹² TÜRKMEN Fikret, (2007). “Doğulu Konuların Rus Edebiyatında İşlenmesi Meselesi”, Turkish Studies, Osman Nedim Tuna Armağanı, C. 2/2, s. 688-689.

¹³ S. V. Sopleko, Doroga v Arzrum, Moskova 2000.s.5. (Akt.TÜRKMEN Fikret, Age. s. 680)

¹⁴ KAYA Sezgin, (2010). Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 4, S. 4, s. 41.

¹⁵ KAYA Sezgin, Age, s.44.

Doğu’yu oryantalist bir bakış açısıyla tanımlama gayeleri olmasa da işgal ettikleri veya bünyelerinde bulundurdıkları alt kimliklere ilişkin birtakım dayatmacı politikaları olmuştur. Bu dayatmalarda amaç sosyalizm gösterilse de çoğunlukla uygulamanın bir ayrıştırma, empoze etme, özünü unutturma; nihayetinde ekonomik ve kültürel kolonyalizm olduğu gerçektir. Sonuç itibariyle “*Tarih boyunca Rusya coğrafi, ekonomik, politik ve kültürel açıdan hem Avrupa hem de Asya arasında kalmıştır. Rus siyasî tarihi bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Rusya özellikle doğuyla ilgilenmiş ve geleceğe ait planlarını buna göre şekillendirmiştir.*”¹⁶

Buraya kadar anlatılanlar oryantalizmin, Edward Said’in değerlendirmesinin, Orta Asya’nın fark edilişinin özeti ve devamında Rusya’nın konumlanışıyla ilgilidir. O zamana kadar maalesef Ligeti gibi Doğu’yu anlamaya ve anlatmaya çalışan Batılı yazar sayısı çok az neredeyse hiç yoktur. Dolayısıyla çalışmanın devamında yön değiştirilerek Orta Asyalı bir yazarın, Cengiz Aytmatov’un oryantalist bakış açısına tavrını anlatılmaya çalışılacaktır.

CENGİZ AYTMATOV VE ORYANTALİST BAKIŞA CEVAP

Konuya bir soruyla başlamak yerinde olacaktır. Bahçesaray’ı işgal ettiklerinde Gözyaşı Çeşmesi’ne şiir yazmış Puşkin’e duydukları saygı nedeniyle çeşmeye dokunmamış Ruslar acaba bir yazar olan Aytmatov’a ne derece hoşgörülü davranmışlardır? Yani Gözyaşı Çeşmesi’ni kurtaran Puşkin’in şairliği midir, Rusluğu mudur? Ya da Cengiz Aytmatov’un Sovyet yönetim karşısındaki genel tavrı ne olmuştur?

Asıl mesleği veterinerlik olan Cengiz Aytmatov Kırgız bir yazardır.¹⁷ Yaşadığı dönem itibariyle şartların ona sunduğu tecrübeler yazarın zaman zaman çelişki zannedilebilecek bir takım duruşlarını ortaya koyar. Aytmatov’un babası halk düşmanı olduğu gerekçesiyle önce tutuklanmış, sonra idam edilmiştir. Babasının idam edildiğini bile ancak bin dokuz doksan beş yılında toplu bir mezardan çıkarılan iskeletin üzerinde bulunan evrak sayesinde öğrenir. Babası Törekul Aytmatov tutuklanacağını hissettiğinde eşi ve çocuklarını köyleri Şeker’e göndermiştir. Sonrasında kardeşleri de halk düşmanının kardeşi oldukları bahanesiyle tutuklanacak, sürgünlerde hayatlarını kaybedeceklerdir. Şeker halkıysa çocukluğu boyunca kimi zaman Cengiz Aytmatov’a halk düşmanının oğlu gözüyle bakar. “Halk düşmanı”nın ailesi olarak memlekete döndüğümüzde, birçok insanın bizden uzak durmaya

¹⁶ Ligeti, Age., s.172.

¹⁷ Onun toplumunda üstlendiği roller ve tecrübeleri bir başka veteriner edebiyatçı Mehmet Akif’le benzer özellikler taşır. Her iki isim de ülkelerinin talihsiz dönemlerde yaşarlar. Öte yandan şartların getirdiği zorluklarla mücadele sanatlarını bilir. Sistemin ötekileştirmesine kadar giden yaşam öykülerinde Mehmet Akif ötekileştirildiği sistemin dışına çıkmayı yeğlerken Aytmatov, sistemin içinde kalmayı tercih etmiş ve mücadeleyi oradan sürdürmüştür.

çalıştığını da hissediyorduk.” (Aytmatov-Şahanov, 2002; 23) diyerek bu durumu kabullenen Aytmatov’a bir öğretmeni “Oğlum birisi babanın ismini söylerse, ‘halk düşmanının çocuğuyum’ diye sakın yere bakma!” (Aytmatov-Şahanov, 2002; 35) öğüdünü verir.

Dışlanma bununla kalmaz. Dönemin Rus devleti tarafından da dışlanmış bir babanın oğludur ve bu durum her fırsatta hükümet üyelerince hissettirilir. Örneğin üniversiteyi bitirip yüksek lisansı kazandığı sırada “Halk düşmanı”nın oğluna Stalin bursunu nasıl verirsiniz diye hakkında dilekçe verilmesi, bursun kesilmesi, yüksek lisans yapmasının yasaklanması¹⁸ hükümetin ona tavrını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı yıllarda Rusya da, komünist yönetiminden dolayı, Amerika başta olmak üzere Batılılarca ön yargıların hedefinde olmuştur. Yani Aytmatov ötekileştirilen Rusya’nın ötekileştirilmiş çocuğudur. Yine de bireysel acılarından dolayı Batı’nın yanında yer almaz ve yaşantısında ve eserlerinde çoğunlukla karşıt bir tavır sergiler.

Cengiz Aytmatov, 1958’de yayınladığı Cemile’de II. Dünya Savaşı yıllarında cepheye gitmiş kocasını terk edip bir başkasıyla evlenmiş bir kadından söz eder. Kadının davranışı Kırgız geleneklerine aykırı olması yanında sosyalizme ve sosyal gerçekçilik ilkelerine uymadığı gerekçesiyle yazar eleştiriler alır. Bunun dışında yazarın 1962’de yayınladığı Elveda Gülsarı romanıyla birlikte eserlerini Rusça yazması da, kendi toplumu tarafından eleştiri almasında etkili olmuştur.¹⁹ Oysa yazarın Sovyet yönetiminin edebiyat politikasına uygun hareket etmesi kalemni biraz daha rahat hareket ettirmesini sağlar. Sosyal gerçekçi akımın edebiyatı bir politika aracı görme anlayışı doğrultusunda Komünist Parti bir anlamda kimlerin yazar olacağını belirlemiştir. Bu politikaya uyan yazarlar, sosyalist değerleri benimseyen kahramanları olumlu, değerlere karşı gelenleri olumsuz kahramanlar olarak kurmacaya katar. Zaten bu doğrultuda hareket etmeyen yazarlar zamanla karşı devrimci suçlamasıyla tasfiye edilecektir. Öte yandan yönetim, azınlıkların edebiyat ürünlerinin içeriklerinin sosyalist olması şartıyla milli biçimde olmasına ses çıkarmaz. Hatta bunu dünya kamuoyunda propaganda aracı yapmak için teşvik eder.²⁰

Aytmatov 1957’de Sovyet Yazarlar Birliğine kabul edilir, 1963’te “İlk Öğretmen, Deve Gözü, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım” adlı hikâyelerinin toplandığı kitabıyla Sovyetler Birliğinin en itibarlı ödülü olan “Lenin Edebiyat

¹⁸ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 29

¹⁹ BAŞARAN Selman, (2011). Cengiz Aytmatov Hakkında Kırgızistan ve Türkiye’de Yapılan Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek. s.14.

²⁰ KARA Halim, (2011) “Sömürgeciyi” Tahayyül Etmek: Cengiz Aytmatov’un Kurmacasında Rusların Edebî Temsili, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 45, Sayı 45, s.114.

Ödülü” kendisine verilir, 1968’de ise “Büyük Sovyet Edebiyat Ödülü”nü kazanan²¹ Cengiz Aytmatov’un genel anlamda Sovyet politikasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Elbette bunda mecburiyetin tesiri büyüktür. Tasfiye edilmenin sadece ötekileştirmekten ibaret kalmadığını öz babası ve amcalarının akibetlerini çok iyi bilen yazar, bir anlamda hayatta kalabilmek için sisteme dâhil olmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen, Gün Uzar Yüzyıl Olur’dan itibaren bir sistem eleştirisi kendini göstermeye başlar.

*“Rejimin dıştan müdahalesi, kişilerin uyguladığı baskıcı otorite ve modernizmin getirdiği teknolojiyle düzenin yabancılaşması, sonunda insanı tabii çevresine, evrene, mensup olduğu kolektif bilince, insana, Tanrı’ya ve kendisine yabancılaştırarak ötekileştirir. Cengiz Aytmatov’un Gün Uzar Yüzyıl Olur romanı aynı zamanda bu yabancılaşmanın ve ötekileşmenin içinde dönüş izleklerini de bünyesinde taşır.”*²² Romanda kullanılan mankurt efsanesi Kırgız toplumuna bir öğüt, hatırlatma olduğu kadar Sovyet yönetimine de bir eleştiridir. Fakat sistemin dayattığı bazı zorlamalar yüzünden bu eleştiri alegorileştirilir. Romandaki eleştiriye rağmen gerek sistemin içinde oluşu gerekse hikâye ve romanlarındaki tavrıyla Aytmatov’da, Sovyet yönetime karşı doğrudan bir tavır görülmez. Yönetimin olumsuz tavırları kadar olumlu yönlerine de değinir. Şafak Sancısı’nda yapılan konuşmalardan elde edilen sonuç şu şekilde değerlendirilebilir:

1-Bireysel insan trajedisi noktasında Aytmatov, Komünist Parti’nin uygulamalarının karşısındadır. Babasının suçsuz yere idam edilmesi ve bu gerçeği aradan 53 sene geçtikten sonra öğrenebilmesi yönetimin suçudur. Daha çocukluk yıllarından itibaren çalışmak zorunda kalışı, birçok zorluğu evin en büyük çocuğu olarak sırtlaması parti hatalarının tezahürüdür. Nerede olduğu meçhul baba gerçeği onda öyle yer bırakmıştır ki belki de Beyaz Gemi’de babasına kavuşmak için kendini dereye bırakacak çocuk kendisidir.

2-Milli kimlik yönüyle Sovyet yönetimin uygulamalarından rahatsız değildir. 1952 yılında Manas Destanı’nın kara listeye alınıp alınmayacağıyla ilgili bir toplantıda Komünist Parti üyelerinin, destanın Kırgızlara ait olmasıyla değil içeriğiyle ilgili eleştiriler getirmeleri bunun bir göstergesidir. Destanda zenginlerin ve üst sınıfların övülmesi nedeniyle parti ideolojisine aykırı olduğu savunulmuştur. Ne var ki M. Avezov’un Kırgız halkının hayatından ‘manas’ı uzaklaştırmanın, bu

²¹ BAŞARAN Selman, Age, s.14.

²² GARİPER Cafer, (2006). Cengiz Aytmatov’un Gün Uzar Yüz Yıl Olur Romanında Düzenin Yabancılaşması ve İnsanın Kendisi Olması Problemi, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 25-26 Mayıs, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 108.

milletin dilini kökten kesmek olduğu yönündeki savunmasıyla Manas Destanı kara listeye alınmaktan kurtulacaktır.²³

3-Totaliter rejimin ideolojik dayatmaları karşısında meseleye öz eleştirel bakar. *“Totaliter sistem bütün topluma, onun içinde bana da, sana da, hepimizin zihnine de, düşüncelerimize de ideolojik bir geçirmiştir. Bu, bir rejime bağlamak, bir merkezden idare etmek gayesiyle yapıldı.”*²⁴

4-Sanat faaliyetlerinin desteklenmesi hususunda Sovyet yönetimini över. Bu biraz da Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlık elde eden devletlerde matbaanın özel girişimlerin eline düşmesi, dolayısıyla sanatın ekonomik çarkın bir parçası olmasıyla ilgilidir. Yazar bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklar:

“Sovyetler zamanında sanat tamamen Komünist Partinin propogandasını yapıyordu.” desek de herhalde sanatın geniş kapsamlı bir gelişme gösterdiğini söylemeliyiz. Oldukça sert bir sansüre tabi olan sosyalist gerçekçilik çerçevesinde çalışan devlet matbaaları ve süreli yayınlar durmak bilmiyordu.

*Siyasi dayanağı çekilince devlet, basın-yayını eskisi gibi bütçe hesabıyla finanse etmeyi durdurdu. Piyasa ekonomisi kanununun zorluğu da burada. Kendi kendine sahip çıkamazsan ticaret kuskacında kıvranmaya mahkûmsun.”*²⁵

5- *“Sovyet Birliği zamanında halkımız görüşlerin çakıştığı zor bir dönem geçirdi. İnsan hayatından dinin çıkarılmasının toplumu büyük bir zarara uğrattığını anladım.”*²⁶ ifadesinden de anlaşılacağı üzere din konusunda yasaklardan rahatsızdır.

6-Sovyet yönetimin teknolojiyi Kırgız bozkırlarına getirmiş olmasıysa Aytmatov’un takdir ettiği bir husustur.

Görüleceği gibi Aytmatov’un Sovyet Rusya’sına ilişkin yargılarında genel olarak bir denge vardır. Her şeye rağmen o, Kırgız kimliğinden taviz vermeden devletçi tavrını korumaya çalışır. Nitekim Gorbaçov’un özgürleştirme politikasına önceleri katılmadığını dile getirmiştir.

Aytmatov’un; Cassandra Damgası, Ebedî Gelin romanlarında da toplumsal bir eleştiri vardır. Bu romanlarda insanın tabiatından kopması, teknolojinin eline mahkûm olması, bireyselliğin bu denli yüceltilmesi aynı insanlığı bekleyen tehlikelere yol açar ve yazar buna dikkat çeker. Her iki romanda da eleştirinin yönü Batı’ya doğru olsa bile bunu bütünüyle Batılı toplumlar yahut devletler olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. O aslında doğrudan kapitalist dünya düzenine karşıdır. Yaşadığı dönemde kapitalist zihniyeti Batı’nın temsil etmesi mecburen eleştirin yönünü o tarafa

²³ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 71-72.

²⁴ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 163.

²⁵ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 178.

²⁶ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 233.

çekmiştir. Başka bir zamanda aynı zihniyeti başka toplum ve devletlerin uygulaması eleştiriye zafiyet getirmeyecektir.

Romanları dışında özel olarak Batı’yı bir aydın tavrıyla değerlendirir. Batı’ya karşı da Sovyet yönetimine gösterdiği tavra yakın bir duruş sergiler. Elbette burada eleştirilerin biçimi değişmiştir fakat takip ettiği algı aynı mantık dengesi üzerine kuruludur. Kültürel unsurlar ve dayatmacı uygulamaların karşısındadır. Sosyal devletin gerekliliği noktasındaysa Batı’nın durumunu beğenir. Yine Şafak Sancısı’ndaki düşüncelerinden hareketle Batı’ya yaklaşımı şu şekilde değerlendirilebilir:

1-Issık Gölü Formu’nu bu gayeyle düzenleyen Aytmatov’un Doğu ile Batı’yı bütünleştirmek hayali vardır. 1986 yılında düzenlenen bu formda dünyanın her yerinden birçok aydınının bir araya gelmesi sağlanır.

2-Demokrasinin uygulanması, adalet anlayışı, bireysel hak ve özgürlükler, tabiata gösterilen saygı gibi hususlarda Avrupa’yı takdir eder. Şafak Sancısı’nda büyükelçilik vazifesiyle daha yakından tanıdığı Batı’nın bu yüzünü gösteren örnekleri anlatır.

3-Batı’nın kültür anlayışını eleştirir. 1993’te Berlin’de düzenlenen Uluslar arası film festivali sırasında eşcinselliği konu edinen bir filmin takdirle karşılanması karşısında ortaya koyduğu eleştiri bunun bir örneğidir. İnsanın hür olduğu, bu nedenle hürriyete saygı duyulması yönündeki itiraza da karşı çıkar. “Eşcinsellik hiçbir zaman hürriyetin sembolü olamaz.”²⁷ diyerek özgürlüğün de bir sınırı olacağını ifade eder.

4-Batı’nın Doğu’yu etiketlemesinden rahatsızdır. Şahanov’un “Romalılar bütün Batı Avrupa’yı acımasızca hükmetmiş. Yoksa onların bu yaptıklarıyla barbarlık farklı şey mi?” sorusu üzerine şu cevabı verir:

“Eski çağ tarihçileri halkı “barbar” olarak gösteriyorsa, bunun da sebebi vardır. Yani onlar asıl saldırganları aklamak veya diğer bir tabirle, kendilerini düşünenler olarak iyi tarafta göstermek için böyle ifadeleri seçmişlerdir.”²⁸

Aslında Aytmatov’un eski çağ tarihçileri için getirdiği bu yorum evrensel algılama biçimini temsil eder. Batı Doğu’yu, yani güçlü güçsüzü; kendini temize çıkarıp iyi görünmek için tanımlar. Ve Aytmatov bütün eleştirel ama dengeleyici tavrına karşılık bunun farkındadır.

²⁷ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 185-186.

²⁸ Aytmatov-Şahanov, Age, s. 305.

SONUÇ

Oryantalizm, Batı'nın Doğu hakkında kurduğu bir mittir. Mit, reel olanın zamanla toplumsal duygu etrafında şekillenmesidir. Milli kahramanların mükemmelleştirildiği, düşman olanın her yönden acımasızca kötülendiği bu bakış açısı, henüz bir edebî akım olarak ortaya çıkmadığı dönemlerde de romantizme varlığını gösterir. Nitekim oryantalizm miti, Batı'nın Doğu'yu romantik bir anlayışla etiketlemesidir. Oryantalizm kavramı çerçevesinden bakıldığında görüldüğü gibi Cengiz Aytmatov ne keskin bir tavırla Batı'nın karşısındadır ne de Sovyet yönetimine sert eleştiriler yöneltir. Elbette bu tespitlerden hareketle Aytmatov'un tepkisiz bir yazar olduğu söylenemez. Aksine oryantalizm gücün güçsüze yönelik sergilediği olumsuz tavır kabul edilirse Aytmatov, şartlara göre değişkenlik gösterecek siyasî duruş yerine her koşulda haklılığını sürdürecektir başka bir soylu amacın peşindedir: Güçlü insanın tabiata yönelik acımasız yıkımı... Doğanın bir parçası olmak, onun hükümleri doğrultusunda hareket etmek yerine onu değiştiren, tahrip eden, dengesini bozan; bu yüzden yeryüzünde yaşamı tehlikeye sokan eylemleri hemen bütün hikaye ve romanlarında aynı soylu amaç doğrultusunda eleştirir. Onun için oryantalizm bu yönleriyle görülmeli ve bir kez daha Orta Asya miti etrafında değerlendirilmelidir.